

Леся КРАВЧЕНКО

© 2004

ЛІРИЧНИЙ ГЕРОЙ Р.М.РІЛЬКЕ (ДО ПРОБЛЕМИ СУБ'ЄКТИВНОГО СИНКРЕТИЗМУ)

Проблема ліричного героя була на часі в окресі літературної теорії. Поняття “ліричний герой” уперше було сформульоване Ю.Н.Тиняновим у 1921р., але в сучасному літературознавстві до сьогодні немає єдності щодо визначення цього поняття. Окрім основного терміна – “ліричний герой”, час від часу виникали й інші: альтер его автора, протагоніст, сам автор, довірена особа автора, оповідач тощо.

Так, наприклад, автори статей в “Краткой литературной энциклопедии”, “Литературном энциклопедическом словаре”, “Литературной энциклопедии терминов и понятий” ототожнюють ліричного героя з “образом поета в ліриці”¹ і дефінують його як одне із позначень цілісного існування людини в мистецтві слова”², “один із способів розкриття авторської свідомості”³. Л.Гінзбург у праці “Про лірику” слушно зауважує, що “терміном *ліричний герой*, на жаль, зловживають. У справжній ліриці завжди відчувається особистість поета, але говорити саме про *ліричного героя* є сенс тоді, коли вона (лірика) позначена певними рисами – біографічними, сюжетними... Ліричний герой – єдність особистості, що не тільки стоїть за текстом, а й наділена сюжетною характеристикою, яку не слід ототожнювати з характером. Лірика породжує асоціації, які миттєво доносять до свідомості читача образ, що зазвичай уже існує в культурній свідомості епохи”⁴.

Відомі російські літературознавці І.Роднянська⁵, Б.Корман⁶ вважають, що ліричний герой – це і суб'єкт, і об'єкт дії. Об'єктом дії він стає тоді, коли “ліричний герой є втіленням неспокою і руху”. Л.Гінзбург наголошує, що “ліричний герой двоплановий. Ця двоплановість виникає тоді, коли читач, сприймаючи ліричну особистість, одночасно постулює у самому житті буття його двійника. Йдеться про подвійне сприйняття, закладене в художній системі конкретного поета. При цьому цей ліричний двійник – зовсім не емпірична, біографічна особистість, яка подається у всій суперечливій повноті і хаотичності її проявів...”⁷

Л.Тодоров вважає, що внутрішній стан ліричного героя розкриває себе не через вчинки і події, а через конкретний душевний стан, переживання певної життєвої ситу-

¹ Роднянская И.Б. Лирический герой // КЛЭ в 9-ти томах. – М., 1967. – С. 213.

² Теоретическая поэтика: понятия и определения. – М., 2001. – С.249.

³ Литературный энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1987. – С.185.

⁴ Гинзбург Л. О лирике, 2 изд., Л., 1974. – С. 155.

⁵ Роднянская И.Б. Лирический герой // КЛЭ в 9-ти томах. – М., 1967. – С. 213.

⁶ Корман Б.О. Литературоведческие термины по проблеме автора. – Ижевск, 1982. – С. 9.

⁷ Гинзбург Л. О лирике. – 2 изд. – Л., 1974. – С. 161.

ації у певний момент.⁸ З цим також не до кінця можна погодитися, адже не варто зводити функції ліричного героя лише до проявів душевного стану. Вони значно ширші і пізнаються лише у сенсі ситуації. Викликають сумніви міркування Л.Тодорова про те, що ліричний твір можна розглядати як окремий та одиничний прояв характеру ліричного героя. У тому самому поетичному тексті можна спостерігати мінливість характеру ліричного героя, різні, подекуди суперечливі прояви душевного стану. Якщо існують суперечності, двійництво, мінливість у характері ліричного героя, то особливо важко дати йому цілісну оцінку, спираючись на творчість поета загалом. Скоріше можна говорити про трансформації ліричного героя і про наявність в його душевних станах і характері певної провідної риси емоційного і концептуального характеру.

Між характером ліричного героя у певній ситуації й особистістю поета не може бути ідентичності. Йдеться передовсім про єдність ліричного героя і митця у певній життєвій ситуації, яка стала поштовхом до створення поезії. Проте бувають випадки, коли ліричний герой максимально наближений до автора і стає рупором його гасел. Попри прояви душевного стану ліричного героя у тексті можуть бути і маркери, що вказують на біографію самого автора, наприклад у І.Франка: “А на горбі край села стоїть кузня чимала...” Тоді автор ніби відступає від свого ліричного героя у тінь, у другий шар тексту, або обидві лінії – ліричний герой і автор розвиваються паралельно.

Якщо виникає певний перегук між творчістю та біографією поета, тобто між характером ліричного героя і позицією митця, то може виникнути питання про наявність у задумі поета конкретного прототипу, на основі якого виник характер і душевний стан ліричного героя. Літературознавчий словник-довідник подає два визначення: “Ліричний герой” і “ліричний суб’єкт”, зазначаючи при цьому, що останній є синонімом першого.⁹

Дискусійною видається думка про концентрацію в особі ліричного героя естетичного досвіду певного покоління, нації, людства.¹⁰ Ліричний герой, на нашу думку, відбиває або втілює у собі лише миттєві почуття свого автора, він – своєрідний сателіт автора, хоча і може вириватися з-під його опіки.

Ліричний суб’єкт – це поява в ліричному тексті, окрім ліричного героя, креатора і мовця, ще однієї або кількох дієвих осіб, про яких ліричний герой згадує, репрезентує їх, дає можливість певним чином проявити себе. У тому ж тексті визначного класика української літератури Івана Франка читаємо: “А в тій кузні *коваль клепле*, а у *коваля – серце тепле*, а він *клепле* та й *співа* – всіх до кузні *ізвава*”. Значна кількість дієслів у строфі безпосередньо пов’язана з ліричним суб’єктом, з його характером і дієвістю. В останній строфі ліричний суб’єкт виходить з-під опіки автора і починає діяти самостійно, промовляти до людей. У цьому тексті ліричний герой відсутній, є лише суб’єкт дії:

Ходить, люди, з хат і поля.

Тут кується краща доля.

Ходить, люди, порану –

Вибивайтесь з туману.

Це приклад активно діючого ліричного суб’єкта, але він може бути лише репрезентований або згаданий безпосередньо поетом або ліричним героєм, це прочитаємо і в поезіях Р.М.Рільке:

Alle Mädchen erwarten wen,

wenn die Bäume in Blüten stehn.

Wir müssen immer nur nähn und nähn,

⁸ Тодоров Л. Лирический герой // Словарь литературоведческих терминов в 9-ти томах. – М.: Просвещение, 1977. – С. 177.

⁹ Літературознавчий словник-довідник. – К.: Академія, 1997. – С. 405.

¹⁰ Там само. – С. 405.

bis uns die Augen brennen.

Unser Singen wird nimmer froh.¹¹

Можна погодитись з думкою авторів Словника про те, що “образ ліричного суб’єкта твориться не тільки значенням висловлених ним слів і фраз, але також згаданими екстремами, які відбивають емоційний стан суб’єкта, його ставлення до себе і до навколишнього світу, разом з тим й оцінну позицію”.¹² Однак думка, що в ліриці суб’єкт постає центром висловлювання, – все-таки досить спірна. По-перше, у тексті може бути й не один ліричний суб’єкт, а, по-друге, першість у творенні суб’єкту належить все ж таки митцеві, суб’єкт знаходиться з автором у тісному зв’язку і є його *porte-parole*.

П.К.Волинський вважає, що ліричний герой – це художній образ.¹³ З цим зазедве можна погодитись, тому що ліричний герой – це особистість, одухотворена і діюча або мисляча. *Ліричний герой сам формує навколо себе художні образи, живе й функціонує у полі суб’єктивного синкретизму.*

Відома сучасна дослідниця, теоретик літератури М.В.Моклиця у словнику до посібника “Основи літературознавства” підкреслює: “Ліричний герой – частка автора. У процесі роботи над ліричним твором автор і ліричний герой невіддільні, власне, існує тільки автор. Ліричний герой з’являється як назва нашого розуміння, що загалом автор ніколи повністю не втілюється у своїх творах”.¹⁴ Таке визначення ліричного героя також не можна беззастережно прийняти. По-перше, чому ліричний герой – частка? Ні, він – цілісна індивідуальність з власним характером, психологією, світосприйняттям; він – поодінувач того, про що пише автор, його *porte parole*. У нього більше влади, ніж у автора, який ніби ховається за його спиною, хоч сам його і створив.

По-друге, якщо в процесі роботи над ліричним твором автор і ліричний герой невіддільні, то чому ж ліричний герой лише частка автора? І якщо вони невіддільні, значить – рівноправні, чому ж тоді існує лише автор? Друга частина визначення взагалі незрозуміла.

Автори першого вітчизняного словника літературознавчих термінів також не вносять ясності до проблеми ліричного героя. Вони вважають, що ліричний герой – це “особа, думки і почуття якої виражаються в ліриці. Тому що ліричні вірші пишуть переважно від першої особи, часто ототожнюють ліричного героя і автора, хоча їх варто розрізняти (підкреслено – Л.К.). Ліричний вірш *не можна* розглядати тільки як частку реальної біографії автора”.¹⁵

На відміну від стислої статті в “Краткой литературной энциклопедии”, автор І.Роднянська вмістила в “Лермонтовской энциклопедии” досить широке дослідження проблеми ліричного героя (насамперед у ліриці Лермонтова). Вона вважає, що ліричний герой, це – “образ поета в ліриці, об’єктивізація реального авторського “я” у ліричній творчості”.¹⁶ Автор додає: “межі терміна (запропонованого Ю.Гиняновим), обсяг і специфіка охоплених явищ – все це залишається дискусійним”.¹⁷ Спираючись на дослідження Л.Гінзбург, Д.Максимова, І.Роднянська пов’язує термін “ліричний герой”

¹¹ Rilke, R.M.: *Sämtliche Werke in 6 Bänden.* – Insel Taschenverlag 1101. Frankfurt am Main, 1987. – Bd. 1. – S. 109-110.

¹² Літературознавчий словник – довідник. – К.: Академія, 1997. – С. 405-406.

¹³ Волинський П.К. *Основи теорії літератури.* – К.: Радянська школа, 1962. – С. 271.

¹⁴ Моклиця М.В. *Основи літературознавства.* – Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. – С. 173.

¹⁵ Лесин В.М., Пулинець О.С. *Словник літературознавчих термінів.* – К.: Радянська школа, 1965. – С. 76.

¹⁶ Роднянская И.Б. *Лирический герой Лермонтова // Лермонтовская энциклопедия.* – М.: Советская энциклопедия. – 1981. – С. 258-262.

¹⁷ Там само. – С. 259.

передовсім із дослідженням творчості поетів-романтиків. З таким міркуванням ми повністю погоджуємося. Ліричний герой є до деякої міри двійником автора. Своєю долею, психологією внутрішнього світу він дійсно нагадує автора. Саме під таким кутом зору продовжує свої роздуми І.Роднянська: “Ліричний герой став відкриттям великих романтичних поетів – Байрона, Гайне, Лермонтова.”¹⁸ Ми б додали – й ім’я Р.М.Рільке, поезію якого розглядаємо саме в романтичному світлі.

До рис, які формують уявлення про ліричного героя, варто долучити ще й елемент вигадки (ліричний герой потрапляє в ситуації, в яких автор ніколи був, не раз діє так, як реальний автор ніколи б не діяв, може висловлювати думки, не властиві, а то й чужі поетові). Конструктивно можна вважати думку І.Роднянської про те, що “для читацької свідомості ліричний герой – це легендарна правда про поета, розповідь про себе, що заповідана поетом світові”.¹⁹ І далі: “Романтичний світогляд породжує засади, згідно з якими лірика стає для поета формою самовідтворення і “самоподачі”, трагічно-серйозної “гри в себе”.²⁰

Серед засад, які впливають на формування особи ліричного героя, І.Роднянська називає зосередженість романтичної свідомості, відчуття власної окресленості і покликання творити нові цінності, пророкувати їх. Це й нахил убачати в кожному факті власної, поетової біографії, щось не випадкове. Ліричний герой як alter ego поета віддзеркалює те, що йде від митця – ідеальне або трагічне, це як відблиски рефлексій свідомості.

Особливо відчувається особистість ліричного героя у програмових текстах, де він репрезентує світоглядні й мистецькі погляди автора. Дослідники поезії Рільке – А.Карельський, В. Микушевич, Д.Наливайко, К.Шахова, Є.Волощук, Ганич М.І.²¹ не виокремлюють це питання в контексті творчості поета. Тому проблема ж ліричного героя Рільке залишається однією з актуальних і недосліджених проблем вітчизняного літературознавства. Ми чи не вперше намагаємося визначити роль героя-протагоніста в ліриці Р.М.Рільке, його функціонування в тексті, простежити нюанси трансформацій ліричного “я”, їхні художні репрезентації і як маркери авторської модальності, відчути впливи на образно-естетичну структуру і концептуальність лірики загалом.

У ліричних сюжетах Рільке відчутна романтична традиція, тяглість тематики – від текстів Ф.Шлегеля, Новалиса, Тіка, Гофмана, Брентано, Арніма. Насамперед, це тема митця, його творчості й долі, його любові і печалі. Висловлені мовою лірики, ці теми формують сферу думок та почуттів і ліричного героя Рільке, і багатьох його ліричних суб’єктів.

Для романтично налаштованого таланту Р.М.Рільке і ліричний герой, і ліричний суб’єкт – безпосередні виразники авторського кредо:

¹⁸ Там само. – С. 259.

¹⁹ Роднянская И.Б. Лирический герой Лермонтова // Лермонтовская энциклопедия. – М.: Советская энциклопедия. – 1981. – С. 259.

²⁰ Там само. – С.259.

²¹ Карельский А.В. Райнер Мария Рильке // Хрупкая лира. – Лекции, статьи по австрийской литературе XX века. – М, 1999; Микушевич В. “Почва и судьба”: Гельдерлин, Рильке, Пастернак // Вікно в світ. Зарубіжна література: наукові дослідження, історія, методика викладання. – К., 1998. – № 2; Наливайко Д.С. Поезія Райнера Марії Рільке // Всесвіт. – 1968. – № 2, а також інші публікації; Шахова К. Людина і поет // Орфей ХХ століття. Райнер Марія Рільке. Зарубіжна література. – К., 2000. – № 11; Волощук Є. На шляхах до серцевини буття. Етюд про художню філософію Рільке // Орфей ХХ століття. Райнер Марія Рільке. Зарубіжна література. – К., 2000. – № 11; Ганич М.І. Бог Рільке не в небі, а в корінні. Це темний Бог, що затаївся “в глибині речей”. Вивчення творчості поета, зокрема “віршів речей”, в контексті його філософського світобачення // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 2000. – № 1. – С. 45 – 47.

Du meinst die Demut. Angesichter
gesenkt in stillem Dichverstehn.
So gehen abends junge Dichter
in den entlegenen Alleen.²²

Ліричний сюжет, фабула, раптові зміни у їхньому розгортанні можуть впливати на характери героїв, створювати контрадикторні ситуації. Вони зазвичай загадкові, утаємничені, навіть містичні, підкорені примхам долі:

Herr: Wir sind ärmer denn die armen Tiere,
die ihres Todes enden, wennauch blind,
weil wir noch alle ungestorben sind.

Den gieb uns, der die Wissenschaft gewinnt,
das Leben aufzubinden in Spaliere,
um welche zeitiger der Mai beginnt.

Німецький дослідник творчості Рільке Якоб Штайнер, аналізуючи його поезію, зокрема текст "Eingang", усі елементи кредо митця адресує безпосередньо авторові – Рільке: "In diesem Gedicht vom 24. Februar 1900 wird das poetologische Programm verkündet, das für Rilke bis zu seinem Lebensende gültig sein wird".²³ Хоча тут не можна не помітити й присутності та дієвості ліричного героя. По-перше, діалогічна форма викладу думок: "Wer du auch seiest", по-друге, романтизація ситуації, її утаємниченість: "...am Abend tritt hinaus / aus deiner Stube...", по-третє, розмитість хронотопу: "...als letztes vor der Ferne liegt dein Haus...", по-четверте, наближення і єднання: "... hebst du ganz langsam einen schwarzen Baum / und stellst ihn vor dem Himmel..." І, нарешті, останнє – рафіновано романтичний характер поетичної лексики, що особливо переконливо засвідчує: романтичний ліричний герой, а не інтелігент-митець: "Welt, Schweigen, Wille, Zärtlichkeit". Свою творчу програму Рільке висловив безпосередньо і не вдаючись до посередництва ліричного героя чи суб'єкта в тексті "Die armen Worte, die im Alltag darben".²⁴

Елементи, мотиви, натяки, пов'язані з sacrum і особою ліричного героя, з'являються в поезії Рільке досить рано. Перший том шеститомного видання творів Рільке відкриває урбаністичний текст "Im alten Haus". У зорове враження і коло спостережень героя входять такі деталі, як der Turm – die Kuppel von Sankt Nikolas, але вирішальну роль відіграє завершальний слуховий образ: "eine Stimme **Amen** spricht". Виникає питання: Чи можна вести розмову про опозицію sacrum – profanum щодо поетичного ліричного героя, який у сутінках, через вікно старого будинку спостерігає за життям міста? Безпосередніх підстав для цього нема. Вся художня система цього раннього твору налаштовує читача на приемне споглядання міського пейзажу, в якому домінує "wie ein behelmter Hüne" (богатыр у шоломі), собор Святого Миколая у шумі великого міста (Stadtgebrause). Тобто Рільке за допомогою свого porto-parole демонструє власну модальність меліоративного сенсу стосовно sacrum.

Тема sacrum не покидає поета і включається вона у прояснення романтичної таїни й тоді, коли ліричний герой ніяк не виявляє себе: "hohe Türme voll Gebimmel" (високі вежі, сповнені дзвону), "die geheimnisvollen Worte unter einer Steinmadonne" (сповнені таїни слова під камінною Мадонною). Хоча він (ліричний герой) все-таки час від часу висловлює свої симпатії або антипатії через систему відповідних образів і конотацій. Однак відчуття не мають постійного характеру і спрямування, часом набувають соціального забарвлення, наприклад, симпатії до дворянства ("Ein Adelhaus"):

Auf einer Fensterrüstung nicht ein Tauber,

²² Rilke, R.M.: Sämtliche Werke in 6 Bänden.– Insel Taschenverlag 1101. Frankfurt am Main, 1987. – Bd. 1. – S. 348.

²³ Steiner Jacob. Rilke Vorträge und Aufsätze.– Karlsruhe, 1986. – S. 6.

²⁴ Rilke R.M. Sämtliche Werke. Band I. – S. 148.

als wollt er durch den Stoff des Vorhangs gucken;
und Schwalben wohnen in des Torgangs Lücken:
das nenn ich Stimmung, ja, das nenn ich – Zauber.²⁵

Свої симпатії герой висловлює безпосередньо, поет, неначе солідаризуючись із довіреним лицарем, створює романтичну картину, де на перший план виходить тематика минулої слави дворян. Це ранні відверті прояви симпатій можна спостерігати і у висвітленні подій, пов'язаних із батьківщиною Рільке – Чехією, Прагою та її історичним і героїчним центром – з Градчанами (“Der Hradschin”): “Schau so gerne...”

Разом із відвертим розкриттям власних емоцій і модальності герой обирає сповідальну інтонацію, яка як найкраще здатна передає духовну сутність мовця. З кожною поезією розширюються наші уявлення про цю сутність, яка проявляє себе і в ґрунтовній інтелектуальності, у знанні світової культури. Ліричний герой починає проявляти себе як джерело *гетерогенної інформативності*. Так, у поезії “Bei St. Veit”, овіяній романтичною таїною “...jede Säule spricht noch ihr eigenes Idiom”, герой розповідає про архітектурно-скульптурні стилі (das Rokoko, die Gotik), сам особисто стверджує свої нові уявлення, репрезентує себе як особистість, яка пізнає світ: “Jetzt wird mir klar der casus rei...”²⁶

У Празькому циклі Рільке мотиви sacrum потужні й наскрізні. Вперше в поезії “Im Dom” з'являється образ ангела (der Engels Kopf). Пізніше Рільке буде пояснювати, що всі його ангели не мають нічого спільного з ідеєю Бога і католицькою релігією, проте на ранньому етапі його творчості ангели й сакрум сприймалися традиційно, без жодних *але* й упереджень. Поряд з цим не зникають і соціальні мотиви у поезії, вони пов'язані з темою дітей, бідності, жебрацтва, варваризму (“Prosim!”):

Von dem ganzen Glanze floss in
die Brust kein Fünkchen Segen...
zitternd, matt, streckts mir entgegen
seine Hand mit leisem: “Prosim!”²⁷

Система епітетів (zitternd, matt), портрет дитини (steht in Schmutz gehüllt und Lumpen) – усе це художньо-естетичні засоби для репрезентації духовного світу ліричного героя, який, мовчки спостерігаючи ситуацію, нарешті проявляє себе (“steckts *mir*”), підкреслюючи свою причетність до проблеми – гіркої долі дітей поруч, а це так дисонує з іншим образом – архітектурною красою собору.

З темою дитинства, дітей у Рільке пов'язані і мотиви суму, туги, хвороби, смерті матері. На цій основі твориться ліричний сюжет, в якому, окрім ліричного героя, вступають у дію ліричні суб'єкти:

“Jetzt beten, Willy, – und nicht reden!”
Mit grossem Aug gehorcht der Knab.
Der Vater legt den Kranz Reseden
auf seines armen Weibes Grab.²⁸

Поет не обмежується констатацією гіркої ситуації, він змальовує душевний стан учасників діалогу: сталий, сумний настрій батька і мінливий, суперечливий дитини (“Ach, ihn reuts nun, / dass er am Weg heraus gelacht!”). Цікаво, що ліричний герой в сюжетних поезіях Рільке тримається осторонь, його видають лише прояви співпричетності та специфічна лексика (дитяча), яка викликає симпатію у читача.

²⁵ Rilke, R.M.: Sämtliche Werke in 6 Bänden.– Insel Taschenverlag 1101. Frankfurt am Main, 1987. – Bd. 1. – S. 10.

²⁶ Ibidem. – S. 11.

²⁷ Rilke, R.M.: Sämtliche Werke in 6 Bänden.– Insel Taschenverlag 1101. Frankfurt am Main, 1987. – Bd. 1. – S. 15.

²⁸ Там само. – С. 24.

Багатогранність ліричного героя Рільке включає в себе і дитинність – відчуття себе дитиною під впливом спогадів: “Manchmal noch empfind ich völlig jenen Kinder-Jubel” (II, 121). З цим відчуттям пов’язані й елементи гри в поетиці – речі, квіти, звуки, повторення окремих слів. Функціонування ліричного героя в різних іпостасях – це також своєрідна рольова гра. Відомий європейський лінгвіст Й. Гейзінга довів, що “великі архетипові види людської діяльності від самого початку вже пройняті грою”.²⁹ Гра і не-гра баланують у функціонуванні ліричного героя, і він сам балансує між різними полюсами гри і не-гри. Діалоги ліричного героя з серцем – це гра у самозаспокоєння:

Auch dieses Fest laß los, mein Herz. Wo sind

Beweise, dass es dir gehört?³⁰

Діалог увесь час відбувається навколо гриш: “Was willst du feiern, wenn / die Festlichkeit der Engel dir entwickelt?”

Ліричний герой у стані гри відокремлює себе від буття, він стає ніби міфічною істотою (а гра саме і йде від міфу, ритуалу):

Geht nicht durch mich der Sterne Schwung?

Umfass ich nicht das westliche Gedränge?

Was bin ich hier? Was war ich jung?³¹

Від тексту до тексту розширюється тезаурус ліричного героя, його обізнаність в культурі загалом і в архітектурі зокрема. Герой відверто розкриває своє несприйняття сучасної моди. “Die moderne Bauschablone / will mir wahrlich gar nicht passen” (“Der Bau”, I, 13). Сучасні шаблони він протиставляє старовині. Отже, зміцнюється і в текстах, і у світосприйнятті ліричного героя нахил до антитез, контрадикторних зіткнень:

Die *moderne* Bauschablone

will mir wahrlich gar nicht passen.

Hier, dies *alte* Haus darf fassen

reiche, weite Steinterrassen,

kleine, heimliche Balkone.

Окрім ліричного героя, який виступає безпосередньо, від імені власного “я” (“Oft seh ich die heimliche Stube belebt...”), в поезіях Рільке з’являються ліричні суб’єкти. В поезію з промовистим заголовком “Zauber” Рільке вводить різних персонажів з їх миттєвими портретами: “ein liebliches Mädchen, halb Kind noch, hebt dort zu der Madonna die Hände”. Далі згадується “ein tüchtiger Junge”, die Mutter, der Vater. Ліричний герой відверто розкриває своє ставлення до родини, роду, свою причетність до зворушливої сцени сім’ї, своє щире зворушення:

Da deucht mich, es wird wohl das Auge naß

sogar der Madonne im Rahmen.

Ich lausche: – Laut von des Vaters Baß

ertönt das versöhnende: “Amen”.³²

Манера митця збагачується ще однією рисою: ліричні суб’єкти встановлюють між собою *контакти* (“Ein Anderes”). Традиційну сімейну сцену освідчення і благословення молодих ліричний герой спостерігає ніби відсторонено, але відчувається велика симпатія і прихильність. В ущільненому поетичному просторі авторові вдається змалювати не лише зовнішність суб’єктів, але й їхню вдачу й психологічний стан (schweren Schritt, schwer die Zunge, Mädchen rot und stille). До заслуг митця треба додати цю твор-

²⁹ Гейзінга Й. Homo ludens. Пер. с нем. – К.: Основи. – 1994. – С. 11.

³⁰ Rilke, R.M.: Sämtliche Werke in 6 Bänden.– Insel Taschenverlag 1101. Frankfurt am Main, 1987. – Bd. 2. – S.97

³¹ Rilke, R.M.: Sämtliche Werke in 6 Bänden.– Insel Taschenverlag 1101. Frankfurt am Main, 1987. – Bd. 2. – S.98.

³² Rilke, R.M.: Sämtliche Werke in 6 Bänden.– Insel Taschenverlag 1101. Frankfurt am Main, 1987. – Bd. 1. – S. 15.

чу рису – вміння передати відчуття комунікативності, настроїв, психологічний портрет героїв, їхню мову в ущільненому віршованому просторі.

Для ліричного героя, суб'єкта і для манери сприйняття її автором осінь є сумною порою. Ліричний герой творить власний образ цієї пори року через відповідну лексику, яка навіює сум і навіть відчай. Про це сигналізує вже сам заголовок (“Der Novembertag”) і настрої прошиває весь текст: “Kalter Herbst, die Sterbeglocken, nasse Dächer, kalte Hände” і завершальний образ – “Totenkommens Schlußoktaven”.

Так поступо з'являються все нові й нові риси в постаті ліричного героя. В окресі теми, наближеної до *sacrum*, до спокійного, статечного настрою, виважених почуттів і слів автор додає трішечки іронії і доброго гумору. Маємо на увазі текст: “Bei den Kapuzinern”:

Es hat der Pater Guardian
vom Klosterschnaps mir angeboten;
ich kenn ihn schon, den dunkelroten,
der alle Toten wecken kann.³³

Іронію підсилено сподівальною внутрішньою римою: “dunkelroten, der alle Toten wecken kann”.

У ранній ліриці Р.М.Рільке можна побачити початки всього, що буде створено пізніше, в усіх поетичних жанрах. Тому так скрупульозно і навіть прискіпливо ми аналізуємо саме ранні твори, в яких проступає якась певна риса героя, де він формується як непересічна особистість. Кожна нова риса вступає в контакт із попередніми і водночас продовжує жити і функціонувати самостійно, створюючи таке явище, як багатолітність ліричного героя, його трансформацію.

Так, у поезії “Der junge Bilder” можна відчутти нову рису в постаті ліричного героя – уміння або намагання зробити вибір між **мистецтвом і коханням**:

Ich muss nach Rom; in unser Städtchen
kehr ich aufs Jahr mit Ruhm zurück;
nicht weinen; sieh, geliebtes Mädchen,
ich mach in Rom mein Meisterstück.³⁴

У концептуальну тему мистецтва і кохання влітаються нові теми-мотиви – вибору і розлуки. Саме тут ліричний герой виявляє себе як особистість, вибір і розлука кардинально впливають на психологію героя, на відчуття самоповаги, гідності митця – “das war sein Meisterstück”.

В окресі вже згадуваної теми *sacrum* приваблюють характерні різні нюанси, грані, звороти. *Sacrum* у Рільке – це передовсім антроподицея: відчуття Бога тут, у да-зайні: “...Gott war guter Laune”, “Gott gab Hütten; voll von Schafen / Ställe; und der Dirne klafft / vor Gesundheit fast das Mieder” (I, 22). Ліричний герой із задоволенням спостерігає за діями Бога, його ставленням до людей, народу, за тим, як він дає хлопцям і дівчатам здоров'я, силу й хоробрість. Це нова риса в постаті героя, його любов до народу не абстрактна, його хвилює те, що творить народ, його силу і його серце, що в поезіях метафорично репрезентоване як **Heimatlieder**:

Gab den Burschen all, den braven,
in die rauhe Faust die Kraft,
in das Herz – die Heimatlieder.³⁵

³³ Rilke, R.M.: Sämtliche Werke in 6 Bänden.– Insel Taschenverlag 1101. Frankfurt am Main, 1987. – Bd. 1. – S. 19.

³⁴ Rilke, R.M.: Sämtliche Werke in 6 Bänden.– Insel Taschenverlag 1101. Frankfurt am Main, 1987. – Bd. 1. – S. 21.

³⁵ Ibidem. – S.23.

Тема ангела у Рільке не лише належить до *sacrum*, ангел – не лише вісник Бога, покликаний зреалізувати антроподицею. Ангел – це й частка ліричного героя, одна із доміант його особистості. Ангел як ідея і як художній образ творить у постаті ліричного героя свою парадигму значень і відтінків значень. Текст “Der Engel” якраз демонструє єдність почуттів ангела і героя. Любов до дітей викликає співчуття у них і до героя, і до ангела. Символом душевного єднання героя, дітей, ангела стає маленький метелик. Усе це назавжди входить у парадигму рис ліричного героя, тому й теми дітей і ангела наскрізні в поезіях Рільке.

Текст “Der Engel” – своєрідний вектор для розуміння індивідуальності поета і особистості ліричного героя у неосажному спектрі притаманних йому рис. Герой – носій краси, сили, здоров’я, і це дає йому Бог. Однак дуже скоро до цих рис приєднується почуття вічності і самотності. Лірична відвертість героя в його світосприйнятті стає магістральним шляхом формування особистості. Звідси – домінуюча роль сповідальної інтонації у більшості ранніх поезій мистця.

Образ душі як одного із заміників ліричного “я” з’являється після образу серця. І це закономірно. Серце – об’єкт неромантизований, земний, з ним пов’язані почуття любові та веселощів. А душа – це духовність, духовний світ героя, вона може існувати самостійно у різних мотиваційних сферах (“*seine Seele lausche / auf einen innern Vorwurf oft*”).

Ліричний герой у Рільке – істота мисляча, часом рефлексуюча, але зазвичай не діяльна. Зникнення діяльного героя, перехід з життєствердних засад на оцінні і призвели до занепаду романтичної поеми з її активною особистістю. Відбулися зміни і в постаті ліричного героя, а також ліричного персонажа.³⁶ Але немає підстав стверджувати, що ліричний герой у Рільке визнає лише оцінні засади. Наскільки це дозволяє ліричний жанр і сповідальність інтонації, герой часто діє, живе активно і рішуче втручається в життя. Про це свідчать численні дієслова не лише мовлення і відчуття, але й руху та дії.

У Р.М.Рільке є такі поезії, які видаються автобіографічними, тому ліричного суб’єкта можна помилково прийняти за самого автора (суб’єкт наче діє активно, але все це даремно). Цим поезіям притаманна іронійна інтонація і своєрідна тональність, яку можна розглядати як самоіронію над власною долею і відвертістю. Наприклад, твір “*Als ich die Universität bezog*”. Заголовок цієї поезії має чисто суб’єктивний характер. Йдеться про удавану відвертість і реалістичність опису долі учня, але це скоріше іронійне узагальнення, збірний портрет молодих людей, які шукають себе і свою долю і залишаються “вічними студентами”:

Die Alma mater reicht mir dar
der freien Künste Prachtregister, –
und bring ichs nie auch zum Magister,
bin was ich strebte: ein Skolar.³⁷

Вплив романтичної традиції відчутний в багатьох поезіях Рільке, передовсім він проявився на постаті ліричного героя в текстах суб’єктивного змісту, де увага автора зосереджується не стільки на об’єкті зображення, скільки на суб’єкті, тобто на ліричному героєві. Це певною мірою зумовило суб’єктивний тон поезій, хоча цілковито не можна виключити й об’єктивний. Різні і постаті ліричного героя – свого роду відбитки тих чи інших рівнів і форм авторської свідомості. Оскільки ми досліджуємо саме проблему ліричного героя, то в нашому фокусі не стільки автор, митець, а саме парадигма рис, проявів і постатей ліричного героя, а також ліричного суб’єкта. Звичайно, те, що створив митець, містять у собі деякі об’єктивні життєві факти, але не вони

³⁶ Берковский Н. Романтизм в Германии. – Л., 1973. – С. 131.

³⁷ Rilke, R.M.: *Sämtliche Werke in 6 Bänden.* – Insel Taschenverlag 1101. Frankfurt am Main, 1987. – Bd. 1. – S.34.

цікавлять нас, а передовсім реакція на них ліричного героя. Напруга, що виникає між ліричним героєм (саме героєм, а не автором) і об'єктами зображення, життєвим матеріалом і становить єство поезії, поетичного твору як такого.

“Я” ліричного героя Рільке відкрите і кожен може віднайти в ньому щось для свого героя або суб'єкта дії, бо такої великої і різнопланової палітри відтінків і проявів у функціонуванні ліричного героя годі ще в когось зустріти.

Отже, починаючи досліджувати проблему ліричного героя Рільке, ми вже мали для себе певні уявлення про характер ліричного героя, а деякі здогадки і випереджувальна свідомість дали підстави наперед визначити нові грані проблеми. Ліричний герой Р.М.Рільке проявляє себе в різних іпостасях: може бути першою особою та ініціатором діалогу з визначеним, а частіше з невизначеним “du”; може роздвоюватись у своїх відчуттях щодо людей і довколишнього світу, демонструючи певну двоїстість або двійництво; має усталений нахил до непомітного і зовні невмотивованого переходу до “wir”; має здатність відчувати себе в різних часових площинах у межах навіть одного тексту, діяти у ретроспекції й проспекції; має здатність до існування в різних просторах, які, в свою чергу, набувають різного характеру щодо Dasein'у; має здатність різко змінювати свій настрій, духовний стан і ставлення до певних об'єктів; часто відчувається його присутність у *підтексті* через маркери модальності; суттєво впливає на творення *тропіки, семантичних фігур*, лексичного тексту, на емотивний рівень тексту; ліричний герой часом трансформується у художній образ, стає центром метафори або метафоричного образу, порівняння або іншого естетичного утворення; може створювати парадигму змін “я” (mir, mein); може бути креатором усталених або миттєво створених істин, максим, афоризмів та інших паремій; впливати на *мотиваційне* поле і бути його центром; ставати центром дискурсів в межах окремих текстів або у цілому тексті як його центр; може мати своїх заміників, “довірених осіб” (душа, серце, розум), а також образів-сателітів, утворюючи таким чином навколо себе ідейно-семантичний дескриптор; впливати на опозицію *sacrum-profanum*; може провокувати розвиток ліричного сюжету, впливати на композицію твору.

Безпосередній аналіз, пряме зіткнення із текстом, спостереження над окремими рядками збагатили наші уявлення про сферу проявів функціонування ліричного героя.

Ліричний герой Р.М.Рільке – носій концептуальних думок автора, його довірена особа. Він же впливає на творення художньої форми: композиції, ліричного сюжету, образної системи загалом, завершеності структури, чітко реагує на всі зміни в еволюції світоглядних засад автора, його модальності й контактів зі світом.